

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ І ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

У статті розглянуто підходи до підвищення конкурентоспроможності прикордонних регіонів і територій. Досліджено передумови щодо виникнення теорії конкурентоспроможності прикордонних регіонів і територій. Автором розроблено концептуальні основи регіональної економічної політики для прикордонних регіонів.

The approaches for strengthening the competitiveness of border regions and territories are suggested in the article. The preconditions of design the theory of competitiveness of border regions and territories are discovered. The conceptual foundations of regional economic policy in the border regions and territories are developed by the author.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ускладнення процесів управління в умовах нестабільної економіки й зростання впливу факторів зовнішнього середовища пред'являє зовсім нові вимоги до розробки та реалізації регіональної економічної політики. Причому вплив цих факторів на соціально-економічні процеси й розвиток прикордонних регіонів є більш суттєвим, оскільки ці регіони перебувають у зоні безпосередньої взаємодії національної й світової економік, на стику національного та світового економічних просторів. Функціонування економічних суб'єктів і процеси розвитку кожного із цих просторів визначаються своїми нормами, правилами, стандартами, природними, культурними, соціальними та іншими передумовами. Дифузія цих норм, правил і стандартів через кордон, як в одну, так і в іншу сторону, сприяє їхній частковій адаптації в регіонах, розташованих по обидві сторони кордону, певним чином зближуючи їх. При цьому процес дифузії й адаптації норм і стандартів формує специфічні риси прикордонних регіонів, робить їх своєрідними «крайовими активними зонами» [1, с.42], що відіграють величезну роль у зближенні національної та світової економік.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналіз існуючого досвіду в цій галузі дає підставу говорити про те, що проблема конкурентоспроможності прикордонних регіонів і територій в просуванні екологічно збалансованого бізнесу та його реалізації на міжнародних і внутрішніх ринках практично не розроблена в нашій країні. У таких наукових дисциплінах, як регіональна економіка і економічна географія роль кордонів в соціально-економічному розвитку регіонів, феномен дифузії і адаптації норм і стандартів (як у соціально-економічному, так і культурному аспектах), ринкового досвіду та знань ретельно досліджуються, починаючи ще з 60-х років ХХ століття (хоча більш ранні розробки відносяться до 30-х років). У цій сфері існує чимало теоретичних і теоретико-прикладних концепцій та моделей, які сьогодні активно використовуються в регіональній економічній науці і у практиці управління.

Зокрема, слід назвати такі наукові розробки, що мають під собою неокласичну методологічну основу, як вчення про просторову взаємодію ринків, теорію просторової «дифузії інновацій», теорію «полюсів росту», концепцію «центр-периферія» та ін. [2, с.6–23]. Існують і більш пізні розробки, тим чи іншим способом причетні до вивчення контактної функції границі, процесів і закономірностей дифузії й поширення стандартів і норм, досвіду і знань, що визначають специфіку соціально-економічних процесів на території. Ці теорії та концепції вже, як правило, носять міждисциплінарний характер – теорія нової економічної географії, концепція економіки навчання, концепція регіональної інноваційної системи, модель інноваційного регіонального росту та ін. [2, с.6–23; 3, с.36–52; 4, с.36].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як відомо, згадані теоретико-прикладні розробки певною мірою спрямовані на вивчення просторових аспектів взаємодії й розвитку прикордонних територій. При цьому основним предметом їх дослідження є, як правило, особливості і закономірності появи й поширення інноваційних процесів, що виникають як результат транскордонної просторової взаємодії економік і економічних агентів. Відомим результатом використання цих теоретичних розробок у господарській і управлінській практиці ряду країн стало створення різного роду периферійних «полосів» і точок економічного росту, яким на практиці надавали відповідні правові статуси митної та податкової екстериторіальності – вільних економічних зон, зон вільного підприємництва, особливих економічних зон, офшорів та ін.

Головним невирішеним завданням у сфері розвитку прикордонних регіонів і територій є науково-методологічні особливості розробки регіональної політики підвищення їх конкурентоспроможності. Поки, на жаль, ані у вітчизняних наукових розробках, присвячених питанням регіональної економічної політики, ані в державних стратегічних документах не говориться про особливості, інструменти та механізми, які повинні лежати в основі регіональної економічної політики стосовно прикордонних регіонів.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд проблем конкурентоспроможності прикордонних регіонів та територій. Для ефективного розвитку економіки прикордонного регіону та управління соціально-економічними процесами, що відбуваються в його межах, необхідно розв'язати низку таких завдань: розробити принципово нові моделі регіональної економічної політики з високою сприйнятливістю щодо зовнішніх і внутрішніх змін; провести апробацію інструментів управління, їх адаптацію й подальше впровадження в прикордонних регіонах країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним засобом узагальненої оцінки конкурентоспроможності країн є Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI), створений для Всесвітнього економічного форуму професором Колумбійського університету Ксав'є Сала-і-Мартіном (Xavier Sala-i-Martin, Columbia University) і вперше опублікований у 2004 році. Пізніше GCI був удосконалений на підставі тестування й консультацій із провідними експертами, що спонукало ВЕФ якісно змінити методологію визначення індексу. Кількість оцінюваних факторів, які впливають на рівень конкурентоспроможності тієї або іншої національної економіки зросло з 35 до 90. GCI складається з 12 компонентів конкурентоспроможності, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що перебувають на різних рівнях економічного розвитку. Цими компонентами є: «Якість інститутів», «Інфраструктура», «Макроекономічна стабільність», «Здоров'я й початкова освіта», «Вища освіта й професійна підготовка», «Ефективність ринку товарів і послуг», «Ефективність ринку праці», «Розвиненість фінансового ринку», «Технологічний рівень», «Розмір внутрішнього ринку», «Конкурентоспроможність компаній» та «Інноваційний потенціал».

Для кожної з 125 економік, охоплених дослідженням, звіт містить детальні описи країни й національної економіки з докладними підсумками по загальній позиції в рейтингу, а також по найбільш видатних конкурентних перевагах і недоліках, які були виявлені на підставі аналізу, використовуваного для розрахунків індексу. Включено також докладний статистичний розділ із таблицями рейтингів по більш ніж 100 індикаторах.

У другій половині 90-х рр. XX століття в управлінську практику країн Європейського Союзу була впроваджена концепція створення своєрідних «коридорів» і «зон росту» на прикордонних територіях – так званих єврорегіонів.

На даний час за участю України створено й функціонують 7 єврорегіонів: міжнародна асоціація «Карпатський єврорегіон», єврорегіони «Буг», «Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Дніпро», «Слобожанщина», «Ярославівна». Іде процес створення ще 4-х нових єврорегіонів на кордонах України: «Сян», «Дністер», «Донбас», «Чорноморський».

Незважаючи на всю привабливість і перспективність цієї ідеї, наприкінці минулого століття, зараз вона внаслідок низки як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, фактично не працює. З одного боку, розширення ЄС викликало збільшення масштабу периферійних територій, що

відстають у своєму соціально-економічному розвитку, що вплинуло на відповідну зміну пріоритетів у внутрішній регіональній політиці. З іншого боку, процес створення єврорегіонів не був завершений повністю. Він не спричинив перегляду пріоритетів і механізмів регіональної економічної політики з розробкою відповідних інструментів і організаційних структур управління. Не надійшло серйозних проектів і у сфері перетворення просторової структури економіки. Не було створено умов для розвитку транскордонних виробничих, інноваційних та інших кластерів, які повинні були забезпечити конкурентні переваги прикордонним територіям. Але не дивлячись на це досвід створення єврорегіонів, як різновиди «крайових активних зон», що дозволяє знизити рівень міжрегіональної диференціації в процесі соціально-економічного розвитку, є досить корисним і важливим для вивчення.

Беручи до уваги існуючі досить глибокі теоретичні дослідження, а також прикладні розробки, про яких говорилося вище, слід констатувати, що в них основна увага приділена дослідженню закономірностей і особливостей соціально-економічних, культурних, інноваційних та інших процесів, що відбуваються на прикордонних територіях. При цьому практично не приділяється уваги науково-методологічним принципам, підходам, інструментам і методам регіональної економічної політики стосовно цих територій. Тим часом, специфічні риси соціально-економічних, культурних та інноваційних процесів, що відбуваються в прикордонних регіонах, вимагають розробки адекватної їм регіональної економічної політики, яка буде будуватися на інших принципах порівняно з «внутрішніми» регіонами країни. Адже існують відмінності між економічною політикою, наприклад, в індустриальних і аграрних регіонах. Тим більше, що в багатьох теоретичних і прикладних класифікаціях регіонів присутній такий тип, як «прикордонні регіони» (у ряді типологій іменовані як «контактний» або «мембранний» тип) [2, с.6–23; 5, с.10–41]. Наприклад, такий клас регіонів присутній у класифікаціях і типологіях регіонів за економіко-географічним положенням, за убудованістю у систему обміну й за акреаційним типом [6, с.21,42], а також у ряді типологій, розроблених спеціально для формування регіональної політики в країнах Європейського Союзу [5, с.10–41].

Тільки останнім часом (останні 2-3 роки в Україні починає проявлятися інтерес до дослідження процесів управління соціально-економічним розвитком прикордонних регіонів. Це пов'язано, на наш погляд, з такими процесами:

- 1) євроінтеграційними устремліннями України, що вимагає формування особливої регіональної економічної політики відносно регіонів, що граничать із країнами Європейського Союзу;
- 2) перетворенням державної регіональної політики з поступовим переносом компетенції в прийнятті й реалізації стратегічних рішень на регіональний рівень;
- 3) постановкою до порядку денного на вищому державному рівні питання кардинальної зміни структури й підвищення конкурентоспроможності української економіки (де, у силу високої диференціації регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку актуалізується питання про диференціацію регіональної економічної політики).

В українському науковому середовищі на даний час істотна увага приділяється питанням удосконалювання регіональної економічної політики з боку ряду наукових установ НАН України, що ведуть дослідження в області регіональної економіки.

Разом з тим аналіз дослідницьких цілей і завдань, змісту програм і проектів показує, що основна увага приділяється, з одного боку, поглибленню дослідження особливостей просторової організації економіки прикордонних регіонів, з іншого боку, розробці переважно уніфікованих інструментів і механізмів регіональної економічної політики і системи територіального стратегічного планування на рівні регіону. Тому необхідним є посилення уваги до питань формування регіональної економічної політики в умовах прикордонного регіону, її науково-методологічного й методичного забезпечення.

Сьогодні в Україні статус прикордонних регіонів має більшість регіонів обласного рівня, при цьому 15 з них мають сухопутний кордон, а 19 – сухопутний й/або морський кордон з іншими державами (відповідно 60% і 76% від загальної кількості регіонів обласного рівня, враховуючи АРК).

Однак незважаючи на те, що більша частина території країни – це, по суті, прикордонна, поки що в Україні відсутнє єдине бачення і єдина концепція того, як і на яких наукових принципах повинна будуватися регіональна економічна політика в прикордонних регіонах, у чому якісні особливості її змісту, які мають бути конкретні інструменти її реалізації. Сьогодні навіть у науковому середовищі існують діаметрально протилежні думки щодо ролі й функцій держави в управлінні соціально-економічним розвитком прикордонних територій. На що повинен бути зроблений акцент у регіональній економічній політиці прикордонного регіону? На посиленні регулюючої функції держави (у силу особливої значимості прикордонних територій у контексті забезпечення національної безпеки й територіальної цілісності), або, навпаки, на її ослабленні (з погляду лібералізації зовнішньоекономічної діяльності та інтеграції в систему міжнародного поділу праці)? На концентрації повноважень і інструментів економічного розвитку прикордонних територій у руках центральних державних органів, або ж на делегуванні повноважень у прийнятті стратегічних управлінських рішень на регіональній і місцевій рівні?

При виробленні концептуальних основ регіональної економічної політики для прикордонних регіонів потрібно розуміти, що потенціал, можливості й напрямки їх економічного розвитку будуть залежати не тільки і не стільки від наявного природно-ресурсного, виробничого, трудового потенціалу, скільки від зовнішніх факторів – рівня соціально-економічного розвитку регіону, стратегічних, геополітичних і гео економічних інтересів сусідньої держави (або групи країн), від національно-культурних особливостей і соціальної стабільності сусідніх регіонів і країн і т.ін.

Поки, на жаль, ні у вітчизняних наукових розробках, присвячених питанням регіональної економічної політики, ні в державних стратегічних документах не акцентується увага на особливостях, інструментах і механізмах, які повинні бути властиві регіональній економічній політиці щодо прикордонних регіонів.

Актуальність розробки і реалізації науково обґрунтованої регіональної економічної політики в умовах прикордоння є очевидною також у контексті процесів глобалізації і регіоналізації, економічної інтеграції та інтенсивного розвитку різних форм міжнародних економічних відносин, посилення впливу факторів зовнішнього середовища на умови й можливості соціально-економічного розвитку країн і регіонів. Причому особливу значимість у цих процесах мають саме прикордонні регіони, виступаючи не тільки в якості своєрідних транзитних коридорів для інновацій, товарів і послуг, але й у якості «осей» і зон інтеграції та взаємодії світового і національного економічних просторів, «пілотних» територій для адаптації й подальшого транслявання на інші регіони України міжнародних економічних, соціально-культурних, технологічних та інших стандартів. Саме прикордонні регіони сьогодні відіграють ключову роль у процесі залучення національної економіки до глобальної економічної системи.

Таким чином, ситуація, що об'єктивно складається, вимагає розвитку цілого напрямку досліджень в області регіональної економіки, спрямованого на розробку науково-методологічних основ і методичного апарата регіональної економічної політики стосовно прикордонних територій. При цьому робочою гіпотезою, яка дозволила б об'єднати дослідження в цілісний напрямок, може виступити розглянута авторами нижче логіка міркування.

Прикордонні регіони в силу своїх економіко-географічних, соціально-економічних і структурних особливостей характеризуються двоякістю функцій. З одного боку, вони слугують своєрідним майданчиком, де безпосередньо відпрацьовуються інструменти та форми взаємодії національної і світової економік. З іншого боку, стан і структура економіки прикордонних регіонів, за умови їх більшої схильності щодо впливу зовнішніх факторів і меншої інертності, виступають певними індикаторами ефективності використання інструментів державної регіональної політики.

Отже, для ефективного розвитку економіки прикордонного регіону та управління соціально-економічними процесами необхідна принципово нова модель регіональної економічної політики, що відрізняється високою сприйнятливістю до зовнішніх й внутрішніх змін, що дозволяє виявляти можливості розвитку регіону і перетворювати їх у джерела економічного росту.

Ще одним важливим завданням такої регіональної економічної політики є апробація інструментів управління, їх адаптація й подальше впровадження в інших регіонах країни, з метою забезпечення функції саморозвитку систем управління регіональним розвитком. У закордонних бізнес-школах аналогами такої моделі є моделі управлінських циклів PDCA і SDCA [8, с.97–103] і модель управління на основі «слабких сигналів» [7, с.240; 8, с.56].

Ураховуючи міждисциплінарний характер розглянутого напрямку досліджень, природним і обґрунтованим виглядає використання міждисциплінарного методологічного апарата, заснованого на використанні синергетичного і системного підходів, що дозволяють через свої гносеологічні особливості (інтегративність і міждисциплінарність, багатогранність, багатоваріантність, динамізм, циклічність, неоднозначність та ін.) найбільш повно розкрити й описати властивості прикордонного регіону як об'єкта дослідження. Більше того, при розв'язанні конкретних дослідницьких завдань доцільно використовувати окремі різновиди системного підходу: еволюційний підхід (при дослідженні траєкторій розвитку економічних процесів у прикордонному регіоні, обґрунтуванні перспектив і виборі оптимальних напрямків розвитку); геосистемний підхід (при вивченні характеру взаємодії прикордонного регіону в рамках національного й світового економічних просторів); відтворювальний підхід (при декомпозиції і вивченні структури регіональної економіки та відповідних елементів регіональної економічної політики, регіональних ланцюжків збільшення вартості та ін.).

Відповідно до висунутої гіпотези та її міждисциплінарного характеру, розробка наукових основ регіональної економічної політики в прикордонному регіоні повинна базуватися на комплексному використанні наукових принципів і методичного апарату різних економічних теорій.

Зокрема, використання методичного апарату неокласичної економічної теорії є доцільним при дослідженні потенціалу економічного розвитку й факторів виробництва в прикордонному регіоні, розробці інструментів управління факторами виробництва, оцінці регіонального граничного продукту та розробці інструментів його збільшення, дослідженні конкурентоспроможності прикордонного регіону, обґрунтуванні мікро- і макроекономічних інструментів регіональної економічної політики у прикордонні.

Використання методичного апарату теорій регіонального розвитку є виправданим при дослідженні особливостей просторової організації економіки прикордонного регіону і оцінці її ефективності, дослідженні форм і способів взаємодії регіональних ринків при формуванні ланцюжків збільшення вартості, обґрунтуванні джерел економічного росту, створенні умов і передумов їх використання.

Використання методичного апарату інституціональної та неоінституціональної економічної теорії є доцільним при дослідженні й оцінці вихідних позицій, мотивів, протиріч і інструментів реалізації регіональної економічної політики в прикордонному регіоні як частину національного економічного простору та, одночасно, геопростору.

При цьому основний акцент повинен бути зроблений на методологічний апарат неокласичної теорії і теорій регіонального розвитку. Це обумовлено як об'єктивними причинами (об'єкт і предмет дослідження перебуває в сфері компетенції саме цих теорій), так і суб'єктивними причинами (неокласичні теорії і теорії регіонального розвитку засновані на використанні міждисциплінарного підходу і дозволяють відбити багатогранність досліджуваних об'єктів і явищ).

Очевидно також, що при розв'язанні дослідницьких завдань у сфері розробки і реалізації регіональної економічної політики в прикордонному регіоні, спрямованої на підвищення його конкурентоспроможності, буде потрібний методичний апарат, характерний для традиційних бізнес-шкіл (теорії організації, стратегічного, інноваційного і проектного менеджменту, стратегічного і територіального маркетингу та ін.). Такий міждисциплінарний підхід до вивчення впливу різних факторів на процес управління і розвитку прикордонного регіону дозволяє ввести в дослідницьку програму різні критерії виділення факторів, що впливають на його конкурентоспроможність, досліджувати їхню природу, класифікувати (наприклад, на екзогенні, ендогенні і фактори, властиві

самій економічній системі). Це, у свою чергу, дозволить виробити найбільш ефективні заходи та інструменти протидії (або використання) конкретних факторів, домагаючись найкращих їхніх комбінацій з погляду підвищення конкурентоспроможності, максимізації корисності для регіону та росту граничних значень параметрів, що визначають економічний ріст і рівень життя населення. На прикладному рівні це передбачає побудову моделі регіональної економічної політики в прикордонному регіоні, заснованої не на традиційному управлінні тільки доступними ресурсами, а й на управлінні можливостями, які надає географічне положення прикордонного регіону та його геоекономічне середовище: тобто управління ринками (у т.ч. зовнішніми) через механізми включення регіону і його економічних агентів у зовнішні ланцюжки збільшення вартості, тим самим розширюючи «масштаби управління» за межі адміністративних границь регіону.

Це припускає формування принципово нового типу регіональної економічної політики відносно прикордонних регіонів, орієнтованої, з одного боку, на конкурентне лідерство, а з іншого – на відхід від конкуренції у традиційному її розумінні, що припускає розвиток рис унікальності регіону, організацію виробництва нових продуктів з формуванням під них нових ринків, а також «зав'язування» на регіон логістичних потоків через його включення у зовнішні ланцюжки збільшення вартості.

Висновки і перспективи подальших розробок. Необхідно зазначити, що на даний час сформувався кілька методологічних напрямків у розробці теорій регіонального розвитку, що свідчить про актуальність цієї проблеми в рамках теорії і практики регіональної економіки та регіональної політики. Безсумнівно, всі вони повинні бути проаналізовані, відібрані і адаптовані для застосування при розробці наукових основ регіональної економічної політики стосовно прикордонних регіонів і територій.

Список використаної літератури

1. Дружинин П. В. Особенности развития приграничных регионов / П. В. Дружинин // Север и рынок. Научно-информационный бюллетень. – 2003. – № 2. – С. 39–46.
2. Гаджиев Ю. А. Неоклассические и кумулятивные теории регионального экономического роста и развития [Электронный ресурс]: / Ю. А. Гаджиев // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера. Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2008. – № 1. – С. 6–23. – Режим доступа: <http://koet.syktu.ru/vestnik/2008/2008-1/1/1.htm>.
3. Гаджиев Ю. А. Новые формы территориальной организации производства и другие теории регионального экономического роста и развития [Электронный ресурс]: / Ю. А. Гаджиев // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2008. – № 3. – С. 30–52. – Режим доступа: <http://koet.syktu.ru/vestnik/2008/2008-3/3/3.htm>.
4. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И. В. Пилипенко. – М.: Изд-во Ойкумена, 2005. – 496 с.
5. Бутс Б. Типология российских регионов [Электронный ресурс]: / Б. Бутс, С. Дробышевский, О. Кочеткова. – М.: Ин-т экон. переход. периода, 2002. – 492с. – Режим доступа: <http://urss.ru/cgi-bin/db.pl?lang=Ru&blang=ru&page=Book&id=78847>.
6. Градировский С. Н. Таблица типов регионов РФ. Взгляд из пространства человеческих ресурсов [Электронный ресурс]: / С. Н. Градировский // Русский архипелаг: Сетевой проект «Русского мира». – 2006. – № 4. – С. 28–36. – Режим доступа: http://www.archipelag.ru/genda/povestka/evolution/development/tabltyp/#_ftn1.
7. Ансофф И. Стратегический менеджмент. Классическое издание / И. Ансофф. – СПб.: Питер, 2009. – 344 с.
8. Коленсо М. Стратегия Кайзен для успешных организационных перемен / М. Колесо; [пер. с англ.]. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 175 с.

Прийнято до друку 24.04.2012